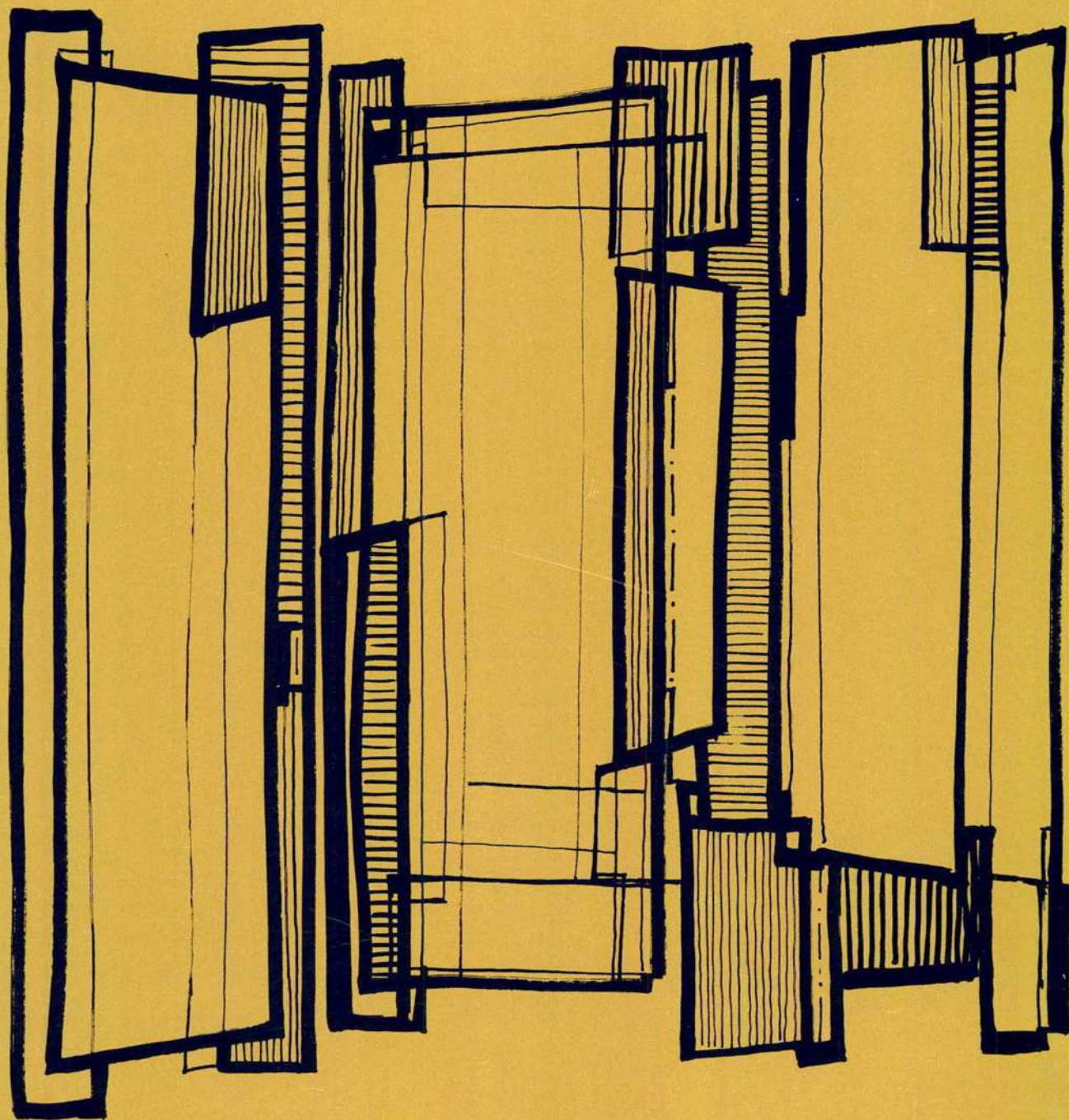

radio scola

Cuntegn	429	La posta	Miriam Berther
	430	Neuchâtel e sieus contuorns	Pol Clo Nicolay
	431	Esser en unfant impedia	Ursina Netzer
	432	La veta purila el temps medieval	Thomas Beer

4-90

radio scola

Organ uffizial
da la cumissiun da Radioscola CRR
(Cuminanza Rumantscha
da Radio e Televisiun)

Ediziun

Radio rumantsch, Cuira

Cumissiun da Radioscola

Gieri A. Caviezel, president e
represchentant dal radio,
7000 Cuira, tel. 081/22 95 66

Constantin Pitsch
represchentant dal radio,
7000 Cuira, tel. 081/22 95 66

Rico Falett, magister real,
7554 Sent, tel. 084/9 10 32

Augustin Manetsch, scol sec.
7180 Mustér, tel. 086/7 53 32

Georgina Schaller-Gabriel,
surmestra, 7431 Donat,
tel. 081/61 17 08

Olinda Hosang-Tschalèr
scolasta, 7164 Dardin,
tel. 086/4 14 77

Lina Baselgia, scolasta
7078 Lai, tel. 081/34 41 25

Cumissiun redacziunala

Gieri A. Caviezel, president e
represchentant dal radio,
7000 Cuira, tel. 081/22 95 66

Rico Falett, magister real,
7554 Sent, 084/9 10 32

Lina Baselgia, scolasta
7078 Lai, tel. 081/34 41 25

Temp d'emissiun

9.00–9.30 sin la quarta
cadeina grischuna
gievgia: emissiun
glindesdi: repetiziun

Abunament

6 carnets: 12.– frs.
Carnet singul: 2.– frs.

Empustaziuns a:
Radio rumantsch, Radioscola
Via dil teater 1, 7000 Cuira
telefon 081/22 95 66

Cuverta: Jacques Guidon

Tut las emissiuns dal Radio rumantsch
vegnan emessas sin la quarta cadeina grischuna

Survista da las emissiuns dal Radio rumantsch

09.00	glindesdi	mardi	mesemna	gievgia	venderdi	sonda	dumengia
	Radioscola (Bainvegna)			Radioscola			
9.30	Accents (Repetiziun)			(Bainvegna)			
10.00							
10.03	Allegra	Allegra	Allegra	Allegra	Allegra		
11.00							
11.03	Allegra	Allegra	Allegra	Allegra	Allegra		
12.00							
12.15						Accents	
12.30							
12.40							
13.00							Agri-cultura
						Artg...	Scuntrada (Repetiziun)
13.55							
14.00							
fin							
16.00							
16.03	Diari	Diari	Diari	Diari	Diari		
17.00							
17.03	Diari	Diari	Diari	Diari	Diari		
18.00							
18.20							
18.30							
19.00							
19.10							
19.15						Raschlada	Vita e cretta
19.30							
19.50		Battaporta			Battaporta	Vita e cretta	
20.00							
		Artg... (Repetiziun)		Scuntrada			
21.00							
21.15							
22.00							

Program: subregional regional
Novitads: subregional nazional

Emissiuns rumantschas da televisiun

Svizra rumantscha

La Svizra rumantscha
vegn emessa mintga
4. dumengia da las
18.00–18.45.

Telesguard

Il Telesguard vegn
emess mintgama la
sonda da las
17.25–17.40 e repeti la
dumengia da las
13.15–13.30.

L'istorgia da bunanotg

L'istorgia da bunanotg
vegn emessa mintga-
mai il mardi da las
17.45–17.55 e la sonda
da las 17.40–17.50.

In pled sin via

Il Venderdi sontg,
l'Ascensiun, l'emprima
dumengia d'avust e a
Nadal.

Program d'emissiun Radioscola

13-09-90
17-09-90

La posta

da Miriam Berther

2

Nus fagein di per di diever dil survetsch dalla posta e pretendein che quella exequeschi sia lavur per nossa cumpleina cuntentientscha. Nossas brevs ston vegnir speditas spert e bein, nos pacs dueien vegnir tractai cun quita e nos pagaments liquidai. La reit da telefon duei funcziunar senza menda cu nus lein telefonar a nos amitgs ed enconuschents ed igl auto da posta partir puntualmein per che nus seigien ad uras el liug.

27-09-90
01-10-90

Neuchâtel e sieus contuorns

da Pol Clo Nicolay e la 2. cl. sec. da Samedan

11

Ils scolars e las scolaras da la seguonda secundara da Samedan haun passanto ün'eivna da lavur aint il chantun da Neuchâtel, illa regiun intuorn la cited principela. Melgro tuottas preparaziuns fattas düraunt l'an da scoula ho que do surpraisas ed intops inaspettos. A d'eiran però surpraisas positivas. Impreschiunos da la bella cuntredgia e da la gentilezza da la populaziun indigena vains passanto ün'eivna richa d'impreschiuns e da cugnuschentschas novas.

11-10-90
15-10-90

Esser en unfant impedia

da Ursina Netzer

16

La veta d'en unfant impedia è differenta alla veta da noss scolars. Gist chel esser e veiver oter fò savens cunzont a nous carschias tema. L'integraziun digls unfants impediass an la nossa societad ed er an las nossas scolas è sieir en impurtant aspect dad educaziun e socialisaziun. Cun chella emissiun duess neir piglia agls auditours la tema da tschartger contact cun carstgangs impediass.

25-10-90
29-10-90

La veta purila el temps medieval

da Thomas Beer

19

Benedetg e Clotilda ein purs durant il temps medieval. Agl auditor resdan els enzacontas episodas ord lur veta dira ed ordvart stentusa sco purs subdits. La raquintaziun sco tala dils dus consorts ei bein inventada, il cuntegn denton sebase sin differents puncts essenzials ord la veta purila da quei temps. Ina veta ch'ei signada da pupira e dil cumbat permanent per surviver.

mistira
scalem bass

autura:
Miriam Berther

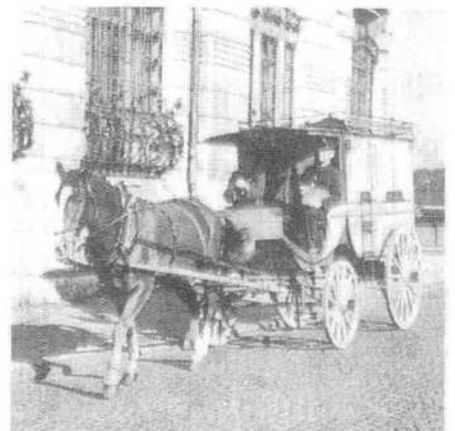
La posta

13-09-90, 9.00 emissiun
17-09-90, 9.00 repetiziun

La consegna

Per che la consegna succedi enteifer cuort temps han ins fatg relativamein baul diever da velos cun e senza carr annex, da skis e pli tard era da moped. All'entschatta deva ei neginas autras pusseivladads da consignar ils pacs che cun la catla, il carret ni la schliusa. En loghens pli gronds vegnevan carrs a cavagl duvrai. Els marcaus sco era ora silla tiara ed ellas regiuns muntagnardas ha la motorisaziun denton priu tier cuntinuadamein.

Co vegn la posta repartida en vies vitg?

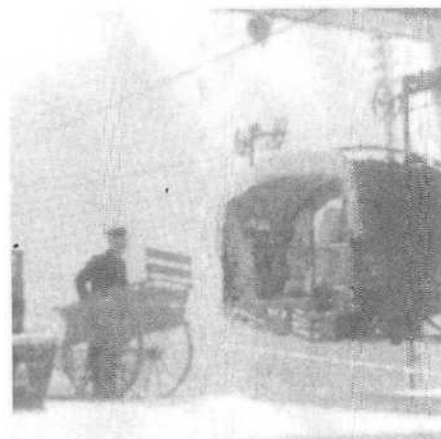
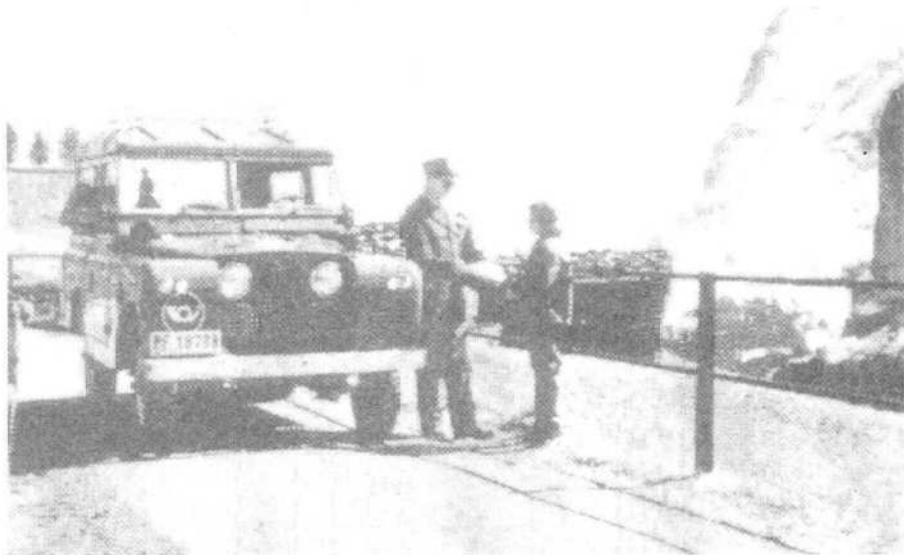
Il transport da posta da pli baul

1857 ha la viafier remplazzau la carro-
tscha da posta pli e pli e dils 1904 naven
ein quellas vegnidas remplazzadas da
vehichels a motor.

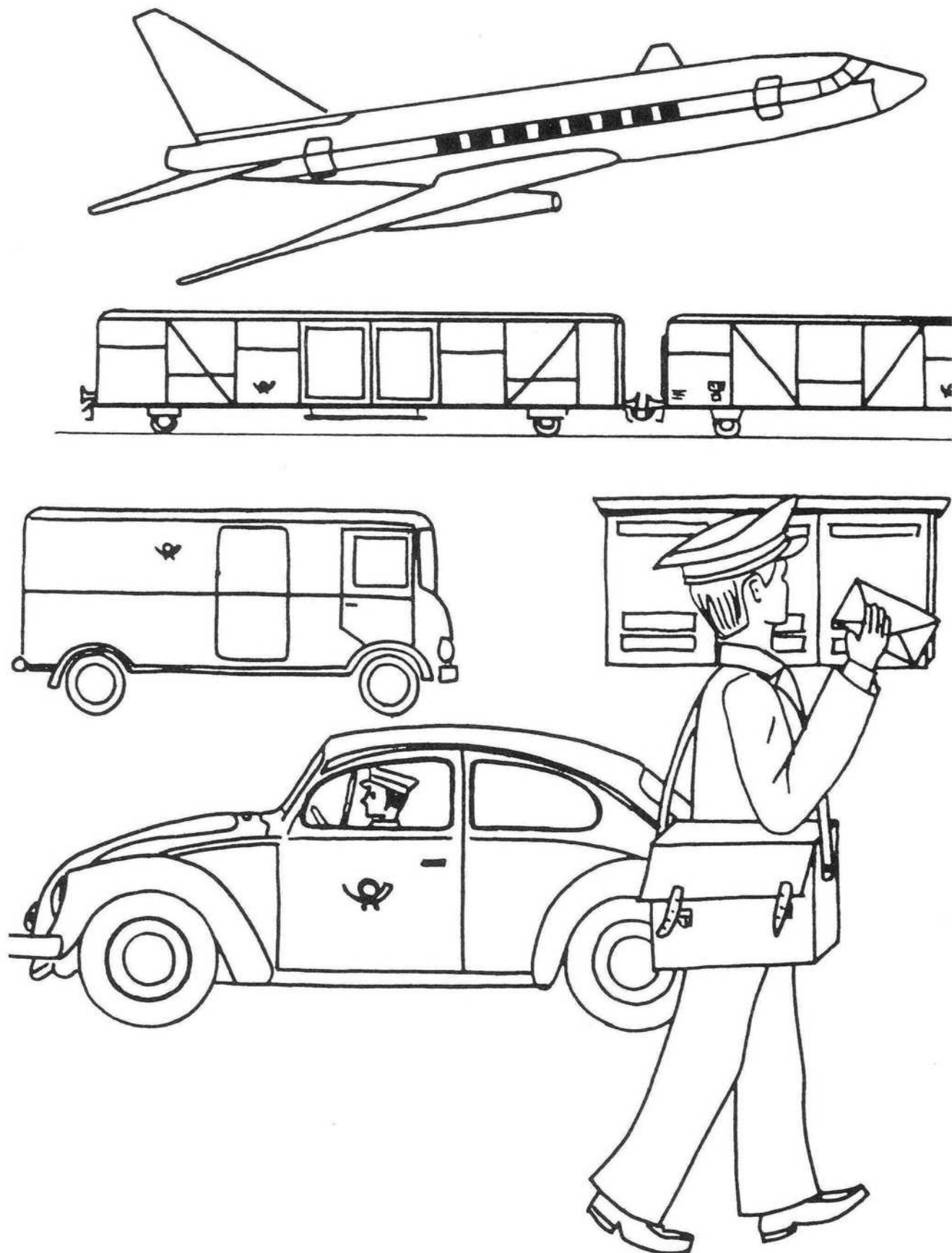
Da quels temps vegneva la posta era
aunc spedita cun bastiments a vapor
sur ils lags svizzers.

Colonnas da mels e cavals furnevan
als loghens allontanai e vitgs munta-
gnards lur vivonda ed era la posta.
Dapi la fin dil 19avel tschentaner ve-
gnan quels loghens survi meglier en-
tras viasfier da muntogna, funicularas
e pendicularas.

E co vegn la posta transportada ozildi?

Mieds da transport dalla posta

Il svilup dalla brev

Il scriber brevs ei pressapauc aschi vegls sco la scartira. Ils Egipzians ed ils Grecs sgarflavan lur segns en tablas da crap ni arschella. Pli tard han ins scret sin pergameina e papyrus digl ost.

Ils utensils per scriber sin crap u arschella fuvan la puntga ni il greffel. Sin pergameina vegneva scret cul pennel. El decuors dil temps han ins fatg emprovas cun differents instruments da scriber. 1820 han ins entschiet ell'Engheltiara culla producziun da plemas d'itschal.

El 17avel tschentaner han ins introduciu sempels buls postals ch'indicavan il liug d'origin dalla brev.

Il bul postal cul datum ei vegnius duvraus pèr naven dils 1830.

Suenter l'introducziun dalla marca postala igl onn 1840 ei il bul vegnius unificaus. Avon fagevan ils uffecis da consigna diever da differentas taxas e scrivevan ils portis davos silla brev.

La marca postala

Per che la posta sappi spedir las brevs agl adressat ston ellas esser francadas.

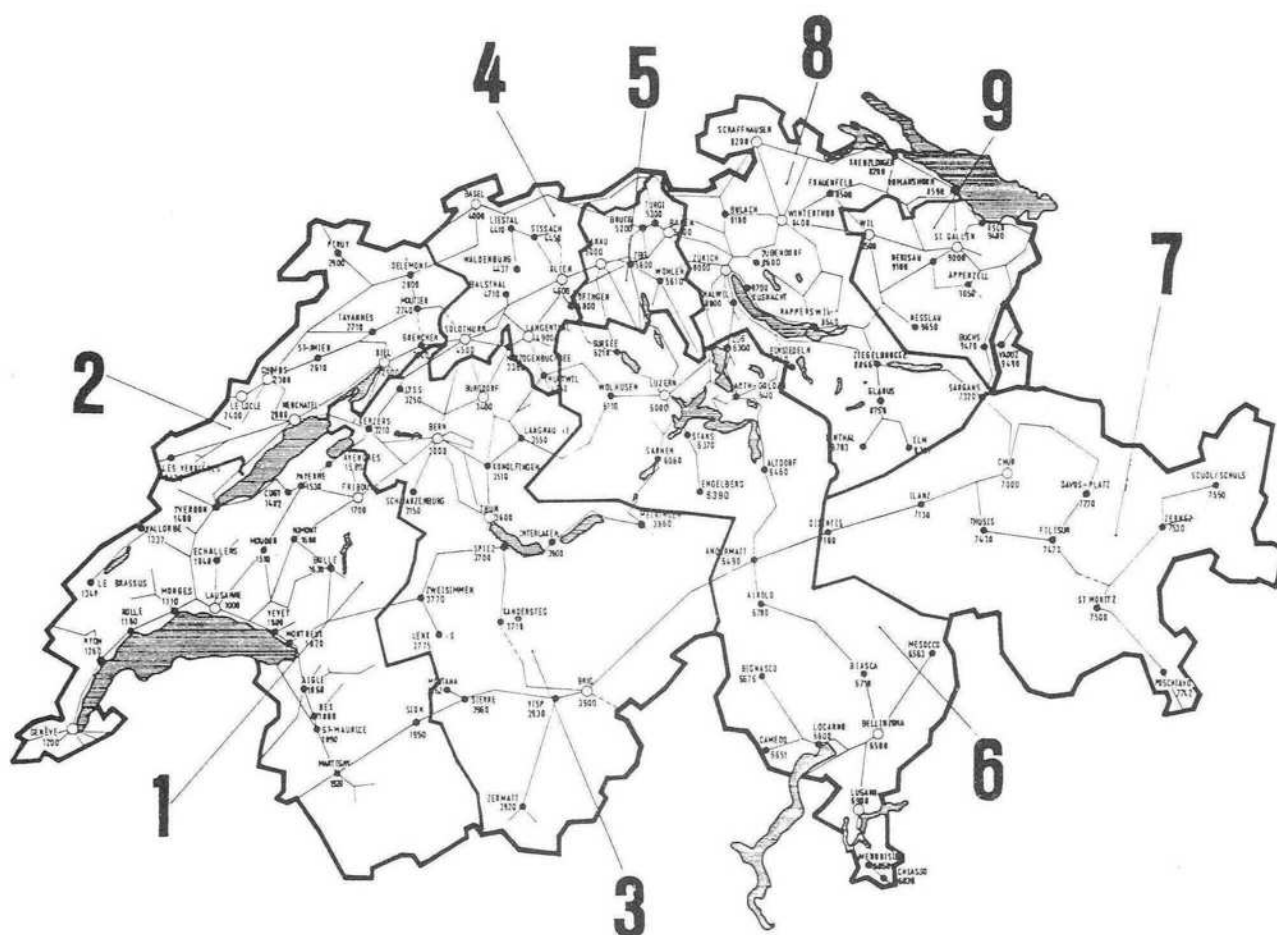
1. tiara da distribuziun
2. motiv
3. ur perforau
4. valeta da taxaziun

Il motiv

Ils costums sco simbols pils quater lungatgs naziunals: Schaffusa – Vad – Grischun – Tessin.

Numeras postalas / Cefras indicadras

Enquera las cefras postalas da:

_____	Berna	_____	Disentis / Mustér
_____	Basilea	_____	Glion
_____ Cuera	_____ S. Gagli	_____	Vella

L'annullaziun dalla marca postala

Cul bul da posta vegnan las marcas postalas annulladas per ch'ins sappi buca duvrar ellas duas gadas. Mintga bul porta il num digl uffeci postal, la numera postala, il datum sco era il temps.

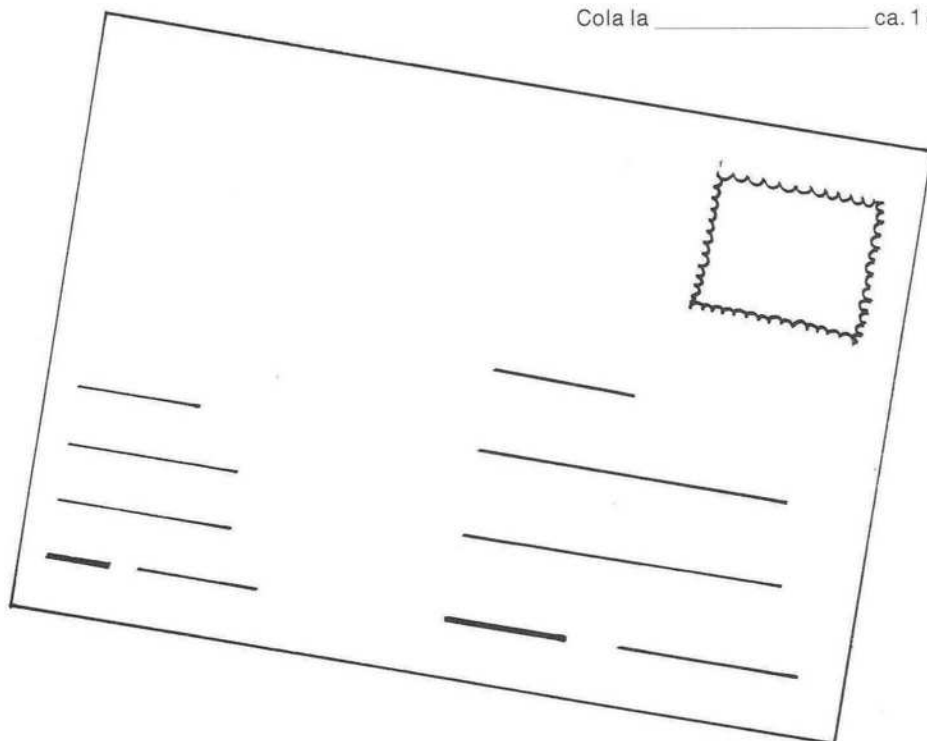
Bia loghens, cunzun quels da cura e traffic, fan diever d'in bul postal da reclama.

1. liug da spediun culla numera postala / cefra indicadra
2. datum
3. spurtegl
4. temps

Ti enconuschas las prescripziuns

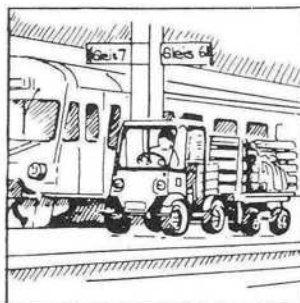
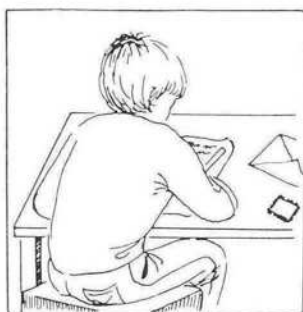
Cola la _____ ca. 1 cm naven digl ur.

Scriva la _____ aschia, ch'ella sclauda mintga incertezia.

Scriva il _____ aschia, ch'el disturba buca la adressa. Ti sas era scriver el _____ sin la copia.

Ina brev raquenta

Il viadi d'ina brev

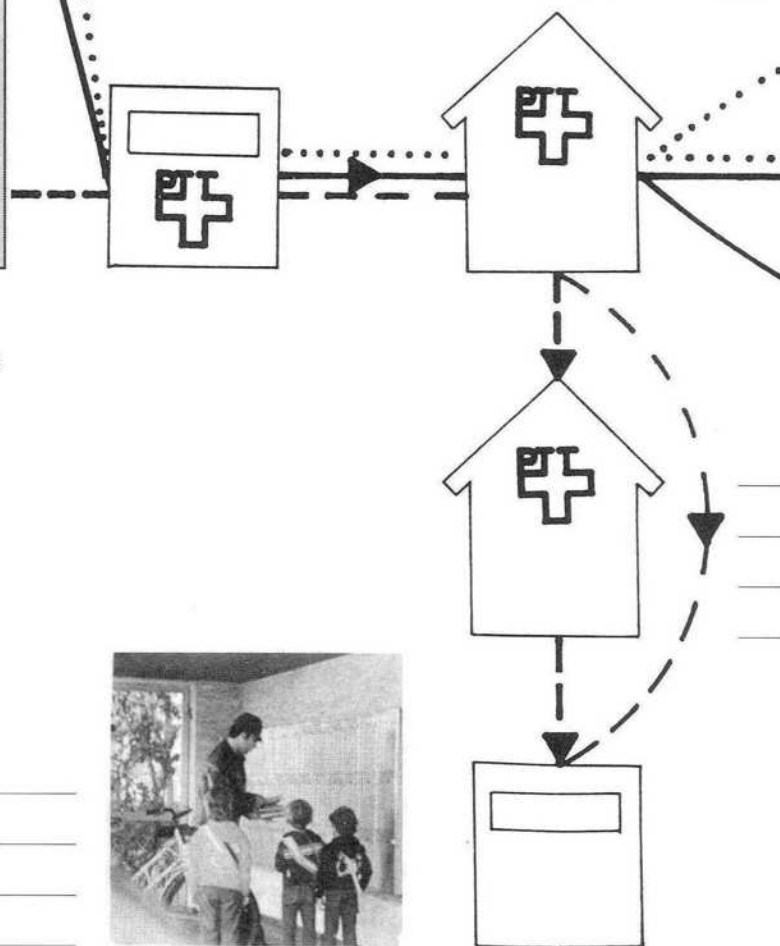
a)

b)

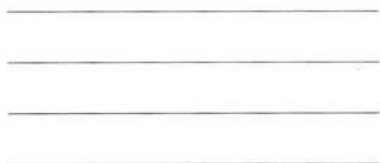
c)

Scriva 3 brevs cun adressas correctas e persequitescha lur viadis:

- a) ad ina persuna che habitescha egl exterior
- b) ad ina persuna che habitescha en in'autra vallada dil Grischun
- c) ad ina persuna che habitescha el medem liug

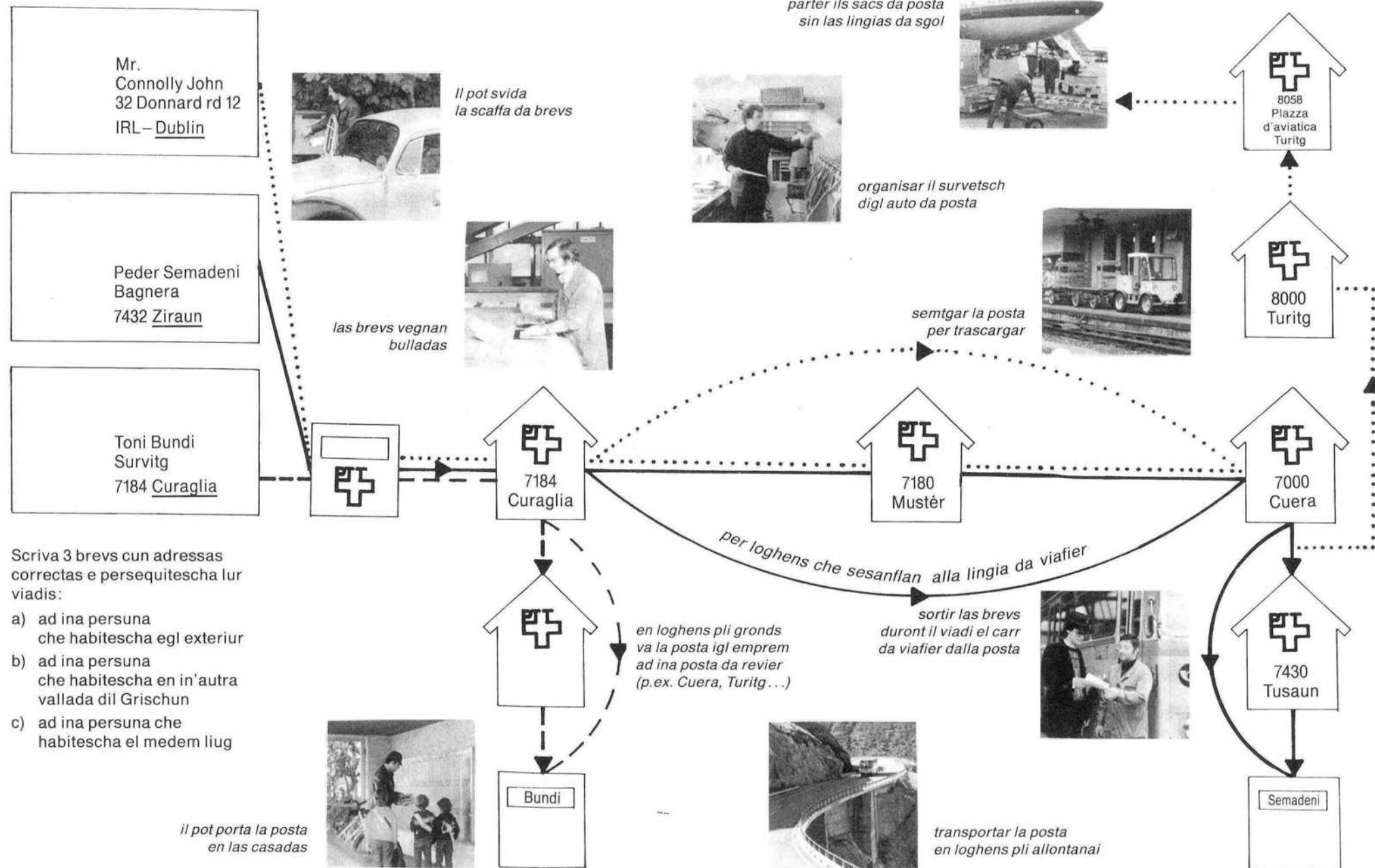

Sligiazion (exempel pusseivel)

Il viadi d'ina brev (pag. 8-9)

radioscola 10

geografia
s-chelin d'immez insü

atur:
Pol Clo Nicolay
e la 2. cl. sec. da Samedan

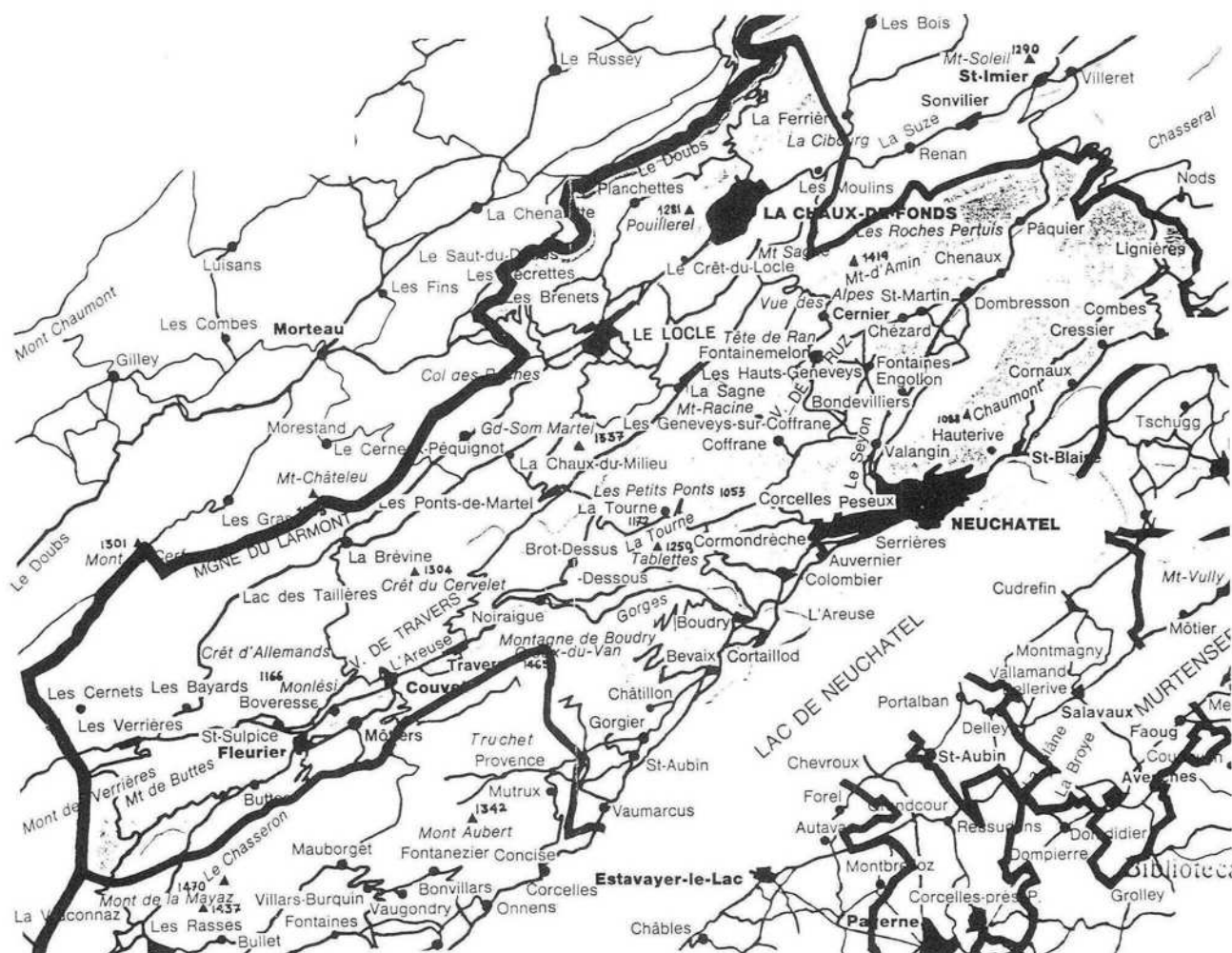
Neuchâtel e sieus contuorns

27-09-90, 9.00 emischium
01-10-90, 9.00 repetiziun

Il chatun da Neuchâtel

Surfatscha totela: 79663 ha
Agricoltura: 32525 ha
God: 26045 ha
Vignas: 611 ha

Lingua: Frances: 77 %
Taliaun: 9 %
Tudas-ch: 8 %
Otras ling.: 6 %

Il punct il pü ot: Chasseron e Chasseral 1607 m.s.m.

Il punct il pü bass: Lej da Neuchâtel 429 m.s.m.

La cited da Neuchâtel

La cited da Neuchâtel es richa da museums ed edifizis istorics. Ella vain eir numneda la cited melna. Que deriva dal crap da sablun mellan chi dominescha las chesas illa cited veglia.

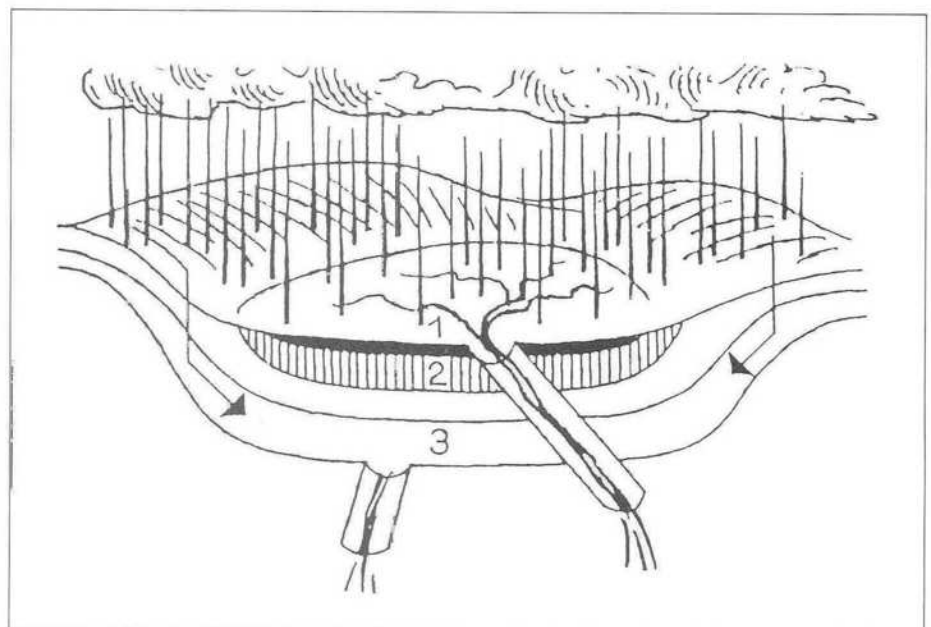
Il segn caracteristic da la cited es la catedrala cul chastè chi sto sün ün muot cun üna grandiusa vista sün cited e lej. Hoz serva il chastè dals cunts da Neuchâtel a l'administraziun chantunela. Cò as rechattan las staunzas e selas da la Regenza e dal Parlamaint. Ün interessant inscunter da temps istorics cun noss'epoca moderna!

Val de Ruz

Traunter duos chadainas dal Jura as preschainta la Val de Ruz scu üna granda planüra in fuorma da chüdera. Üna tipica cuntredgia dal Jura. Spassegiand sü pel spih da Chaumont fin sül Chasseral as po contemplar il contrast traunter las planüras da la Svizra centrela e quista valleda lamma dal Jura. Süssom la Val de Ruz as po contemplar grands pasculs cun bgeras dolinas.

Il flüm Seyon percuorra quista val e sbuocho aint il lej da Neuchâtel. El es be ün pitschen ovelet. La granda part da l'ova sfuondra suot terra e vain pür a parair a Serrières, poch aunz il lej da Neuchâtel.

- 1 Gera
- 2 Marna nu lascha tres l'ova
- 3 Chütschina lascha tres l'ova

Val de Travers

In quista val vains visito las minieras d'asfalt. Dal 1711 fin l'an 1986 es gnieu guadagno cò in vicinanza da la vschinnancha Travers il minerel asfalt. Masdo cun ün destilat da bitumen as fo cun quist crap ün materiel impermeabel ed elastic. L'asfalt vain druvo per cuvrir tets planivs, per fuonzs da barchas e per vias. A Travers d'eira l'unica cheva d'asfalt in Svizra.

Les Verrières

Previs d'eira da percuorrer la val dal cunfin frances fin a Neuchâtel cul velo. L'ora ans ho però fat ün strich tres il quint. Il cunfin a Les Verrières es ün lō istoric. Cò es entreda l'armada dal generel Bourbaki in Svizra dal 1871. Quist evenimaint es gnieu pittüro e po gnir admiro aint il panorama a Lucerna.

Murten

Murten es üna veglia cited a la riva dal lej da Murten. Nus essans viagios culla barcha da Neuchâtel tres il chanel chi collia ils lejs fin al port da Murten.

Cò ans ho que interesse scu cha tudas-chs e frances paun viver insembel e che problems cha que do. Scolas e scholars haun preparo diversas dumandas per fer intervistas cun persunas dal lō. A seguan ün pēr resultats:

- A Murten discuorra ca. $\frac{1}{3}$ da la populaziun frances e $\frac{2}{3}$ da la populaziun tudas-ch.
- Ils iffaunts da lingua francesa frequentan la scoula francesa, que vuol dir da la prūma fin terza classa be frances.
- Ils iffaunts da lingua tudas-cha frequentan la scoula tudas-cha.
- La bilingüited vain guardeda scu avantag. As cugnuscha duos linguas!

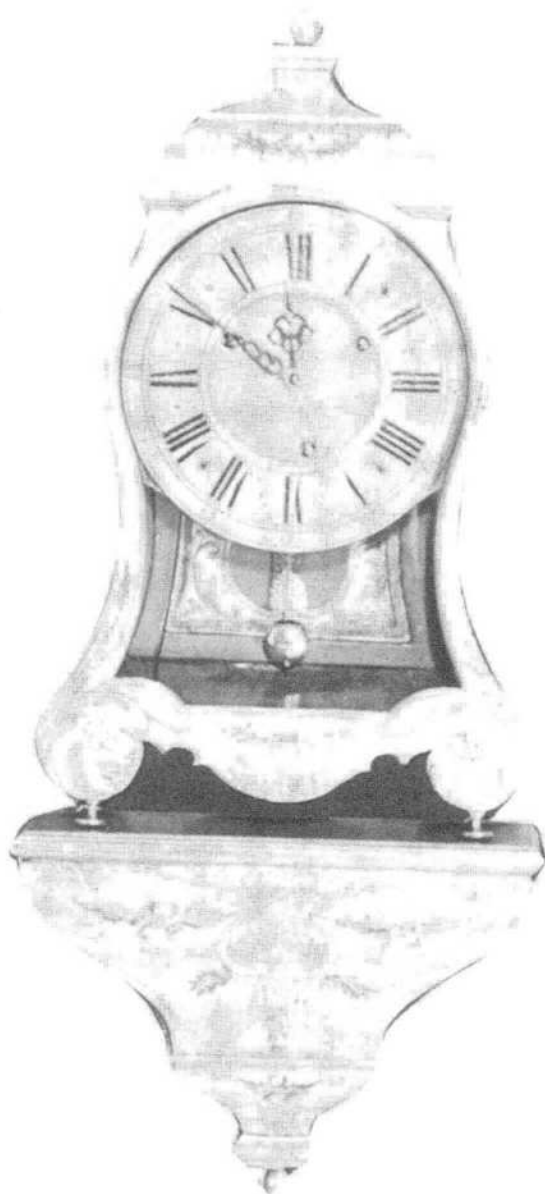

Lavur e guadagn da la regiun

La granda part da la populaziun dals contuorns da Neuchâtel viva da las uras, dal vin e dal turissem. Pü bod d'eira la pes-cha üna occupaziun importanta. Hoz nun es que pü il cas. Nus vains visito il museum d'uras a La Chaux-de-Fonds ed ün pur da vignas ad Auvernier.

*Il bain da vignas
ad Auvernier*

L'emischium:

Il «quiz» es preparo pel s-chelin d'immez insü. El po servir a l'instrucziun da geografia svizra e po eir be esser ün intrategnimaint düraunt u traunter las lecziuns.

Sper cuortas infurmaziuns sur da quista interessanta regiun haun scolaras e scolaras d'ingiuviner inua cha la segunda secundara ho passanto l'eivna da lavur.

Düraunt las och scenas vegnan fattas och dumandas. In mincha dumanda vain tschercho ün custab. Tuots och custabs ün zieva l'oter fuorman il nom dal lö, inua cha nus vains passanto noss'eivna da lavur. Ils scolaras e las scolaras paun alura tschercher il lö sülla skizza.

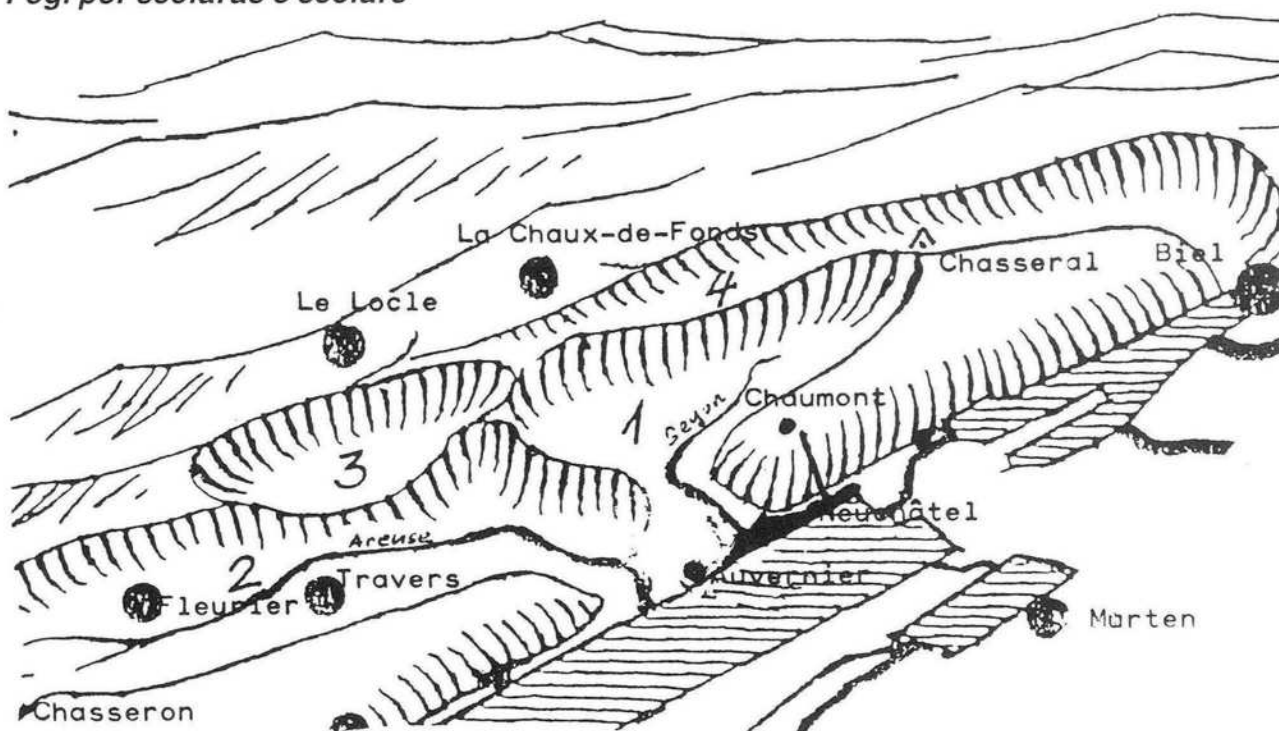
* * *

Be pel magister: La soluziun dal quiz» es: CHAUMONT

- La chesa es situada in ün lö quiet sül spih da la chadaina da Chaumont sur Neuchâtel.
- Üna funiculera maina da La Coudre a Chaumont.
- Ad es lö per ca. 40 persunas
- Predsch pauschel fr. 90.– al di (+ taxas, electr., gas)
- Per cumpren las mangiativas as stu ir a La Coudre.

*La tipica ura
da Neuchâtel*

Fögl per scolaras e scolars

Las vals dal chantun da Neuchâtel: 1 Val de Ruz
2 Val de Travers
3 Val La Sagne
4 Val St.-Imier

Scolaras e scolars da Samedan davaunt la chesa a:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.

Esser en unfant impedia

11-10-90, 9.00 emissiun
15-10-90, 9.00 repetiziun

La nosssa societad sa cumpona da tottas sorts gruppas ed egna da chellas gruppas èn igls unfants impediass. Ma schibagn tg'els totgan tar nous, canoschan blers da nous strousch els. Lagn parchegl ans occupar pi manedlaintg cugls unfants impediass. Tge

dattigl per impedimaints e noua son esser las funtangas per igls divers impedimaints? Nous lagn er dar en sguard noua e scu tgi unfants impediass veivan. Tot chellas informaziuns ans geidan alloura sieiramaintg a canoscher pi bagn chels unfants e da catter pi

tgunsch la veia tar els. Chegl ans duess alloura dar la forza da betg simplamaintg fugeir dad unfants impediass mabagn da tschartger igl contact tar e cun els. Schi chegl ans gartegia, so chegl esser per els, scu er per nous ena nova ed anritgonta experientscha dalla veta.

Exaimpels dad impedimaints e lour origen

Sort dad impedimaint

Origen

1. Impedimaints corporals

- la paralisa infantila
- disturbis cerebrals da movimaint
- epilepsia

- infecziun da virus
- donnegiaziun digl tscharvi tar pups (igl ple avant, durant ni direct siva la naschientscha)
- savens disturbis digl svilup digl tscharvi, donnegiaziun digl tscharvi tar la naschientscha, malsognas digl tscharvi, blessuras digl tscharvi, disturbis dalla circulaziun digl sanc, disturbis dalla midada organica

2. Impedimaints digls organs sensitivs

- esser orv / disturbis dalla vaseida
- esser surd
- sfarfuglier (Stammeln)
- balbager (Stottern)

- malsognas dalla mamma durant la gravidanza, disturbis dalla nateira, dalla midada organica, donnegiaziuns durant la naschientscha (per ex. novnaschias cun mancanza da oxigen), accidaints
- donnegiaziuns avant e durant la naschientscha, malsognas da virus dalla mamma durant la gravidanza, disposiziuns ereditaras
- disturbis da svilup, disturbis digl sistem central dalla nerva, blessuras digl tscharvi
- disturbis psychics, influenzas digl ambiaint

3. Pussebladad restranscheida d'intelligientscha

- impedimaint per amprender
- impedimaints spirtals

- manc talento, donns digl tscharvi irtos ni acquistos, disturbis parzials concernent la prestaziun, grevs disturbis da depurtamaint
- disturbis da nateira dalla midada organica, donns digl tscharvi avant, durant e siva dalla naschientscha (per ex. mancanza dad oxigen), difficultads da recepeir igl nutrimaint, malsognas d'infecziun, divergenzas da cromosoms (per ex. mongoloissem), disturbis hormonalis

Scu passaintan unfants impediass igl de?

Igls ples von a scola scu er oters unfants. Lò vignan els promovias tenor lour pussebladads. Ainten l'instrucziun vign do gronda peisa alla tgira da mintga singul. Ma dasperas dattigl er acziuns da cuminanza per promover la convivenza. An mintga cass è l'educa-

ziun e l'instrucziun dad unfants impediass fitg pretensiosa e spetga en grond angaschamaint digl scolast. Ma igls resultads cuntanschias ed igl plascheir tgi chels unfants son mussar, dattan satisfacziun, curasch ed anim a chels tgi mossan.

Per unfants grevamaintg impediass, tg'en per exaimpel liias ve digl letg ni ve digl salv, consista igl promover magari angal cun ranforzar funcziuns corporalas. Chegl surlievgia lour esser e fò tgi els sa saintan pi bagn.

Noua veivan unfants impediass?

Blers unfants impediass veivan an tgesas concepeidas specialmaintg per els. Chegl è unfants cun impedimaints pi grevs tgi dovran ena tgira speciala. En igls impedimaints però angal flevels, son igls unfants rastar a tgesa e visitar la scola digl li. Igl davos taimp ins pogl

observar la tendenza dad integrar er unfants cun impedimaints pi grevs an scolass da vischnanca. Ins vot promover uscheia la toleranza dad unfants sangs anviars unfants impediass ed ansomma tranter igl unfants.

Ainten igl Grischung cattagn nous scolass e tgesas per unfants impediass p. ex. an Tujetsch, a Trun, a Scharans ed a Rothenbrunnen. A Coira dattigl schizont differentas scolass e tgesas per unfants ferm impediass.

Las raspostas (figl da lavour)

Tar dumonda 1

Igls muteivs, igls pi impurtants: Malsognas dalla mamma durant la gravidanza, ena greva naschientscha ed ierta

Tar dumonda 2

Ena sliaziun clera na dattigl betg tar chella dumonda. Tuttegnà vess aglmanc egnà da Tias raspostas da mussar Tia prontadad da tschartger contact cun en impediass anpe d'angal gidar an moda materiala. Blera gliout crei da sa deliberar da tots dueirs anviars igls impediass cun ena donaziun. Naturalmaintg dattigl er bungas donaziuns e chegl dapertot lò noua tg'ellas fon en plascheir direct agl unfant impediass. Ma i dat er otras donaziuns manc bungas: Igls impediass survignan ozande blers raps dad instituziuns caritativas. Cun chels raps vignan biageidas scolass e tgesas specialas per impediass. Pi tard von igls impediass an luvratoris e spitals specials. Ma tot chellas iniziativas magnan igls impediass an en'isolaziun veapi gronda. Cotras pigliagn nous ple e ple la pussebladad allas generaziuns suandontas da contactar impediass an ena moda naturala. Ma sch'igls responsabels da dumang an politica ed economia, scu er la generalitad, n'on nign contact ple cun impediass, scu votan els alloura canoscher la problematica dad impediass? E cuncheigl tg'els na canoschan betg ple lour problems na savaron els er betg ple gidar agls impediass.

Tar dumonda 3

Er cò dattigl betg raspostas dretgas ni sbugledas. Tuttegnà duess neir fatg atenziun segl sequent: na dapenda betg digl criteri tge tgi fiss igl mender pigls genitours, mabagn

digl impedimaint tgi lascha agl unfant las miglras pussebladads da sa sviluppar. – Exaimpel: La mancanza digls bratschs restranscha en impediass pi fitg an sias pussebladads da luvrar tgi en impediass sainza tgommas.

Tar dumonda 4

Oters origins per impedimaints: Malsogna, vigliadetna ni accidaints

Tar dumonda 5

An nign cass duessan tot igls impediass da spiart ed oters impediass neir mess an tgesas d'unfants. I dat bagn impediass, tigls cals en piazzamaint an ena tgesa speciala è necessari e chegl or da differentes muteivs. Ma er an talas tgesas duessan igls impediass aveir la pussebladad da contact cun betg impediass.

Figl da lavour

Tge saia sur dad impedias?

1. Dumonda

Partge ed antras tge nescha ansomma en unfant impedia?
Inditgescha igls muteivs, igls pi impurtants!

- ☐ sbagls digls medis
- ☐ abus (Missbrauch) d'alcohol e nicotin
- ☐ malsognas dalla mamma durant la gravidanza
- ☐ ena greva naschientscha
- ☐ abus da tabletas
- ☐ ierta
- ☐ en'experiencia sgarschevla durant la gravidanza
- ☐ pruo da far en abort

2. Dumonda

I dat differentas pussebladads da gidar ad unfants impedias.
Inditgescha chellas dus tg'at paran igl pi adattadas!

- ☐ cumprar lavours dad impedias
- ☐ davantar commember d'en'uniun dad impedias
- ☐ dar raps ad en impedia
- ☐ tschartger igl contact cun en impedia
- ☐ donaziun ad en'organisaziun concreta

3. Dumonda

Imaginescha tgi Té vessas en unfant impedia.
Tgenegn digls suandonts impedimaints paress a Té igl mender per Ties agen unfant?

- ☐ atrofia musculara (Muskelschwund)
- ☐ nignas tgommas
- ☐ nigna bratscha
- ☐ esser orv
- ☐ impedia spiertalmaintg
- ☐ paraliso
- ☐ esser surd
- ☐ impedia da ruschanar
- ☐ prest surd

4. Dumonda

Dasperas impedimaints da nateira dattigl anc oters origins per impedimaints. Nomna tals!

5. Dumonda

Duessan unfants impedias da spiert neir piglias ansemen an tgesas d'unfants?

- ☐ ea
- ☐ na

La decisiun tar chella dumonda pratenda sieiramaintg ena discussiun.

La veta purila el temps medieval

25-10-90, 9.00 emissiun
29-10-90, 9.00 repetiziun

Finamira

En nies maletg dil temps medieval domineschan per ordinari ils castials, la veta dils cavaliers, las claustras ed ils marcaus. Dasperas vegn survegiu savens che la gronda part dalla populaziun – biabein 90% – viveva per regla sco subdits ora sin la tiara e menava ina criua e stentusa veta purila, aschia ch'igl ei senz'auter giustificau da s'occupar cun quei tema zun interessant

ell'instrucziun da historia en scola. L'emissiun el Radioscola – sco era ils fegls pil scolar en quei carnet – tracta quei tema en general, independent dil liug e dil temps. La historia ord la veta dalla famiglia Caprau, ina historia dil tuttafatg inventada, muossa suletta-mein enzacontas varts essenzialas dil cumbat d'existenza dil pur dil temps miez: La relaziun denter signur e pur, la famiglia el temps medieval, il pur sco subdit, dretgs ed obligaziuns, la-

vur cumina, pagar la dieschma, e.a.v. Il temps limitau dall'emissiun lubescha strusch d'entrar en detagls ni schizun da seprofundar pli fetg en las differentas fuormas socialas ch'existevan da quei temps en nossas regions. In fetg bien survetsch agl interessent fa en quei grau la publicaziun da dr. Martin Bundi: Zur Besiedlungs- und Wirtschaftsgeschichte Graubündens im Mittelalter, cumparida 1982 ella casa editura Calven a Cuera.

La lavur dil pur

Secapescha ch'il pur luvrava en emprema lingia ora sil funs ni en nuegl. Buca mo la dunna, mobein era ils afons stuevan semetter gia baul da curascha alla lavur e segidar cul bab. Els havevan oravontut da cultivar igl iert e da haver quitau dallas gaglinas ed andas. La damaun marvegl vegneva pervesiu ils animals en nuegl, aschilunsch che quels vegnevan insumma teni en

nuegl. La pli gronda part dils purs teneva nuorsas, pors e – surtut en las regions muntagnardas – cauras. Mo purs beinstonts savevan selubir da tener vaccas. Medemamein fuva il cavagl aunc buca fetg derasaus sco animal da trer. Per trer il crieu, igl erpsch ni menadiras mettev'el pur sut in ni dus bos. Sil funs dev'ei differentas lavurs pil pur: arar, arpagar, semnar, zerclar,

meder e scuder il graun, segar il fein, reparar seivs, mantener vias, far dutgs...

Al pur da quei temps eran differentas sorts garnezi enconuschentas. Sper il segal, l'aveina, il dumiech, il salin, il triedi, la spelta e la panetscha semnava el fava, bliuschas, glin e coniv. En loghens adattai cultivav'el pur natural-mein era las vegnas.

Subdits portan la dieschma a lur signur

Ei deva treis differentas classas da purs. *Purs libers*, sco tier nus p.ex. ils Gualsers, dev'ei buca biars. Quels possedeavan atgna tiara ch'els havevan surpriu inagada d'in signur feudal. Persuenter pagavan els e lur artavels in cert tscheins per veta duronta. Ultra da quei eran els obligai da far survetsch d'uiara. Aschia capitav'ei meinsvart ch'els eran per liung temps naven da casa. Consequentamein havevan els buc adina peda da cultivar scosauda lur tiara. Il bien mava pli e pli fetg en decadenza ed il pur vegneva cul temps ellas stretgas. Ei deva mo ina pusseivladad per buca stuer serender pli ella uiara. Els stuevan desister voluntariamein da tut lur dretgs e sesuttametter ad in signur feudal.

Ils purs libers daventavan aschia *subdits*. Dil signur survegnevan els in toc tiara che dueva tonscher per trer vi lur famiglias. Damai ch'els stuevan buca far pli survetsch militar, stuevan els pagar la dieschma e prestar sper l'atgna lavur aunc in bien ton lavur cumina sil bein dil signur. Sco recumpensaziun protegeva quel ses subdits en cass d'uiara.

En la mendra situaziun eran ils *servs*. Els possedeavan negina tiara. Ils servs eran dil tuttatg dependents da lur signur, cun quei che lez saveva disponer

Ils purs eran buc'adina cuntents cun las ordinaziuns da lur signurs

cumpleinamein dad els e da lur forzas da lavur. Ins astga denton buca s'imaginar il serv dil temps miez sco il sclav

tiels vegls Romans. Giuridicamein vaveva lez mo sco caussa, il serv dil temps medieval denton sco persuna.

Mintg'uter affon nescha per murir

Duront il temps medieval era la media da vegliadetgna entuorn 25 onns. Quella cefra ordvart bassa ha differents motivs:

- Pervia dallas schliatas enconuschientschas dalla medischina ed ina miserabla higiena murevan biars affonets strusch ch'els eran naschi. Biars murevan duront ils emprems onns d'affonza da malsognas contagiusas, sco p.ex. vidruscal, paralisa infectusa, virola nera e.a.v. Aschia contonschevan mo 3 ni 4 da 10 affons la vegliadetgna da carschiu.
- La vivonda era magra e fetg monotona. Sch'ins quenta cun in di da lavur da 12 tochen 14 uras, san ins s'imaginar ch'il sempel pievel era sa-

vens subnutrius e possedeava absolutamein neginas reservas per far resistenza a malsognas ed epidemias.

- Regularmein dev'ei temps da pupira e fomaz. Ils motivs da talas catastrofes eran differentes. U che la natira fageva in streh tras il quen (inundaziuns, bovas, schitgiras, garniala...) ni ch'ils praus ed èrs vegnevan zapitschai e devastai entras in'uiara.
- La tiara produceva mo pintgas raccoltas. Il fier era scarts e perquei fetg cars. El vegneva duvraus oravontut per furnir armas. Ils uaffens pils purs vegnevan construi orda lenn. Cun in crie da lenn vegnev'el pur buca da volver entuorn il zuolc. El vegneva silpli da scarpar si empau la tiara.

Negin sa cura che l'ura dalla mort (ura sablun) arriva.

Fiastas ed izonzas

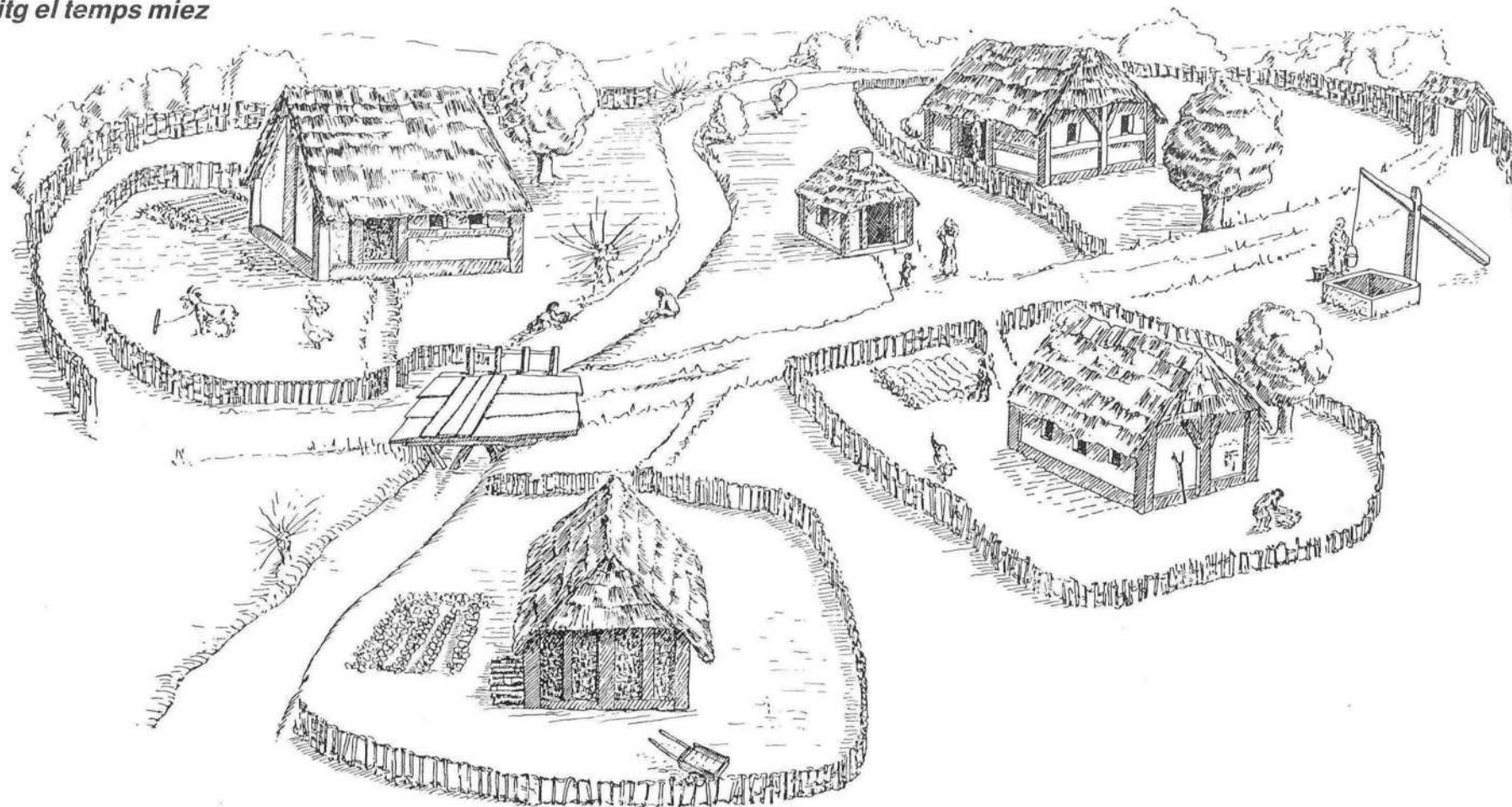
Pieter Brueghel, nozza purila

La gliעד dil temps miez senezegiava da mintga caschun per mitschar dalla monotonia dil mintgadi. Celebradas vegnevan oravontut las fiastas ecclesiasticas (Pastgas, Tschuncheismas). Mo era fiastas el decuors digl onn (tscheiver, fiasta da raccolta, fieras) e fiastas da famiglia (battens, nozzas e.a.v.) devan buna caschun da sedivertir. Tier talas occasiuns dev'ei mintgamai ina dètga

perdanonza nua che negin enconuscheva ils tiarms tier la consumaziun da vivonda e bubronda. Il quantum dallas maglias che vegneva spisgentaus tier ina tala fiasta stev'en negina relaziun cun las streblas tschaveras quotidianas. Cheu dev'ei barsaus, schettas carnpiertg, ligiongias, pèschs, andas, gaglinas, pettas, dultschergnem, gervosa e vin. Quels slamuzs cuzzavan sa-

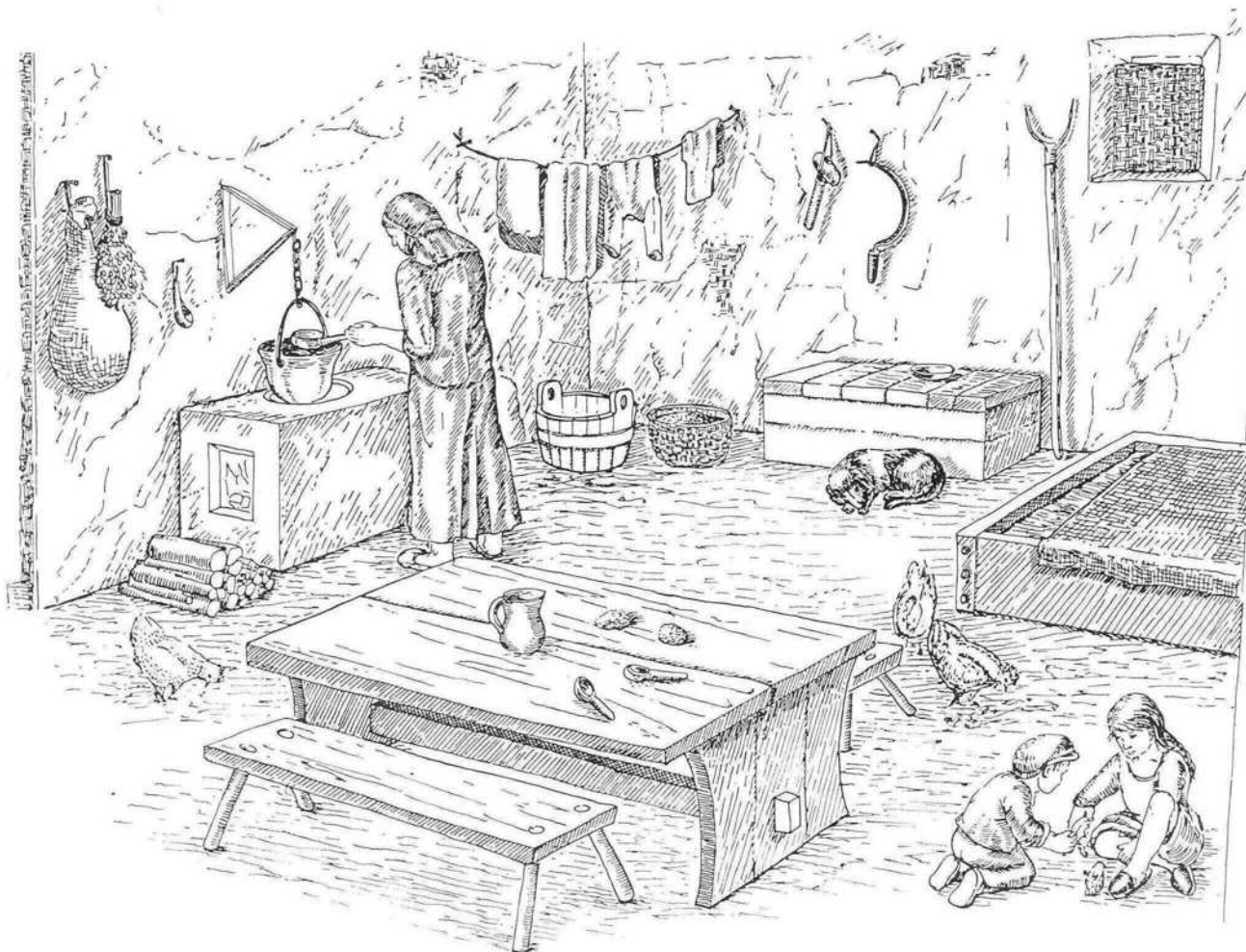
vens entiras uras ed indemnisan in bionton la scartezia dil mintgadi. Bein savens finev'ina fiasta, suenter ch'ils biars havevan buiu pli bia che quei ch'ei vertevan, cun ina dètga sedada. Ei schabegiava lu era, cunzun duront il temps da tscheiver, ch'entgins dils giuvens semettevan ensemen, s'armavan e sblundergiavan in vitg ella vischinonza.

Il vitg el temps miez

Sch'ins contempla il maletg d'in _____ el temps miez dattan scochemai las biaras seivs en egl. Gl'entir vitg era _____ dad in'aulta e ferma classena. Quella seiv havev'ina funcziun semeglionta al _____. D'ina vart schurmegiava ella ils habitonts dils _____ ed _____, da l'autra vart impedeve ella ils animals manedels e las gaglinas da far ina viseta nunspigada als _____ ed _____ ella vischinonza. Mo tgi che viveva enteifer la classena saveva guder ils _____ dil vitg e vegneva _____ sco vischin. Enteifer quella ordvart impurtonta seiv dev'ei seivs pli pintgas. Quellas circumdavan mintgamai ina casa ni in bein puril e procuravan ch'ils _____ zappetschien buc ils orts e curtgins.

En ina casa purila

Igl intern dalla casa era fetg sempels. All'entschatta dil temps miez dev'ei en l'entira casa mo ina stanza. En quella vegneva cuschnau, magliu e durmiu. Las _____ eran fetg scarsas: ina meisa, zacons bauns ed ina _____ per uorden e resti. Ils cussadents durmevan sin ina _____ ch'era rasada sur il dir e freid plantschiu d'arschella. Cuschnau vegnev'ei sin ina _____. Leutier pendea la massera la cazzetta vid in crutsch sur il fiug. Cunquei ch'ei deva negin _____ encurev'il fem sia via ora el liber tras las sgremas dil tetg ni tras las fessas dallas preits. Las _____ eran scartas e per ordinari fetg pintgas. Ina _____, stendida sin ina rama da lenn, dueva tener naven l'aria currenta. Gl'unviern vegnevan las finiastras barricadas cun tortas, mescal e lumpas. Sin quella moda empruavan ins da tener il _____ aschi bein sco pusseivel en casa.

Pensum:

1. Tschenta ils plaids che suondan en las largias dil text!

Finiastras, fueina, tgamin, cauld, scufla piertg, trucca, bissacca da strom, mobillas.

Pensum:

1. Tschenta ils plaids che suondan en las largias dil text!

◀ **Praus, animals scarponts, circumdaus, vitg, dretgs, èrs, animals da casa, mir d'in marcau, acceptaus, inimitgs.**

2. Emprova tez da descriver vinavon il maletg da quei vitg

La vestgadira dils purs

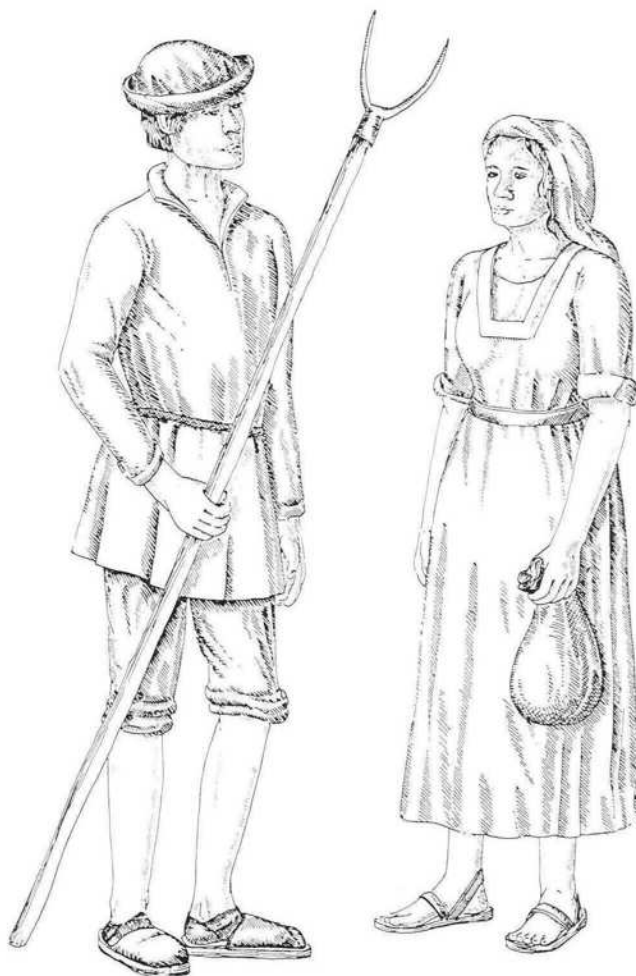
Aschi sempla sco la veta fuva era la vestgadira dils purs. Per ordinari fagevan els sez tut il resti ch'els duvravan. Fertion che la femna fageva caltschiel e cuseva, fabricava igl um calzers e tschentas.

Pensum:

Contempla il maletg e descriva la vestgadira da quella duas personas. Ponderescha plinavon ord tgei materials che quella vestgadira vegneva fatga.

Il resti dalla femna _____

Il resti digl um _____

La dieschma

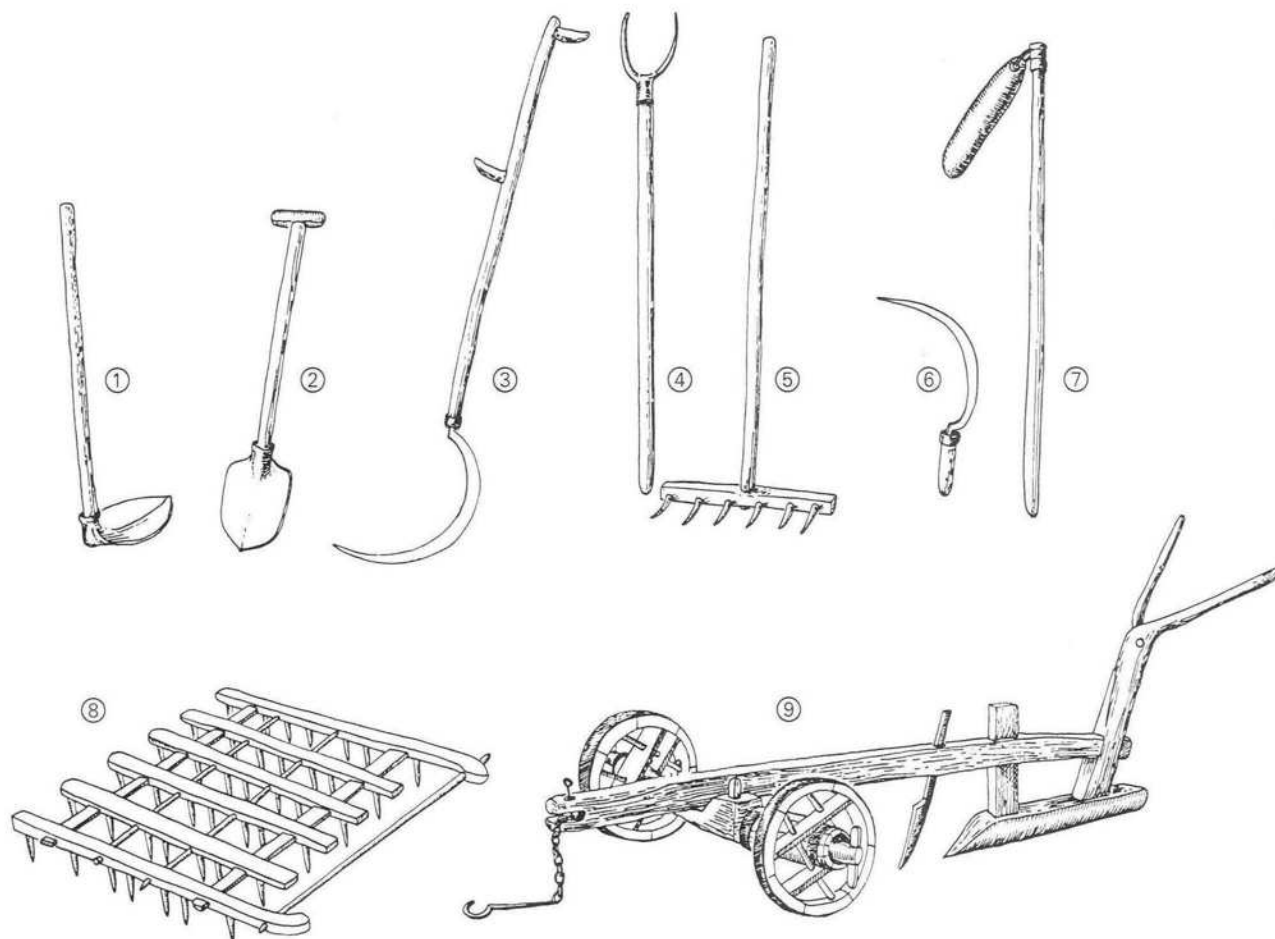
Ils subdits havevan retschiert da lur signur in bein ch'els savevan cultivar. Persuenter stuevan els pagar mintg'onn la dieschma. In administratur controllava e nudava tut bein ed endretg en siu cudisch.

Pensums:

1. Tgei savess il plaid «dieschma» muntar?
2. Contempla il maletg e noda silsuenter en ina glieua cun tgei «raubas» ch'ins pagava la dieschma! Adatg! Truffels, ris e pulenta dev'ei da quei temps aunc buca tier nus.

Iseglija da purs

	Tgei utensil ei quei?	Pertgei vegnev'el duvraus?
①		
②		
③		
④		
⑤		
⑥		
⑦		
⑧		
⑨		

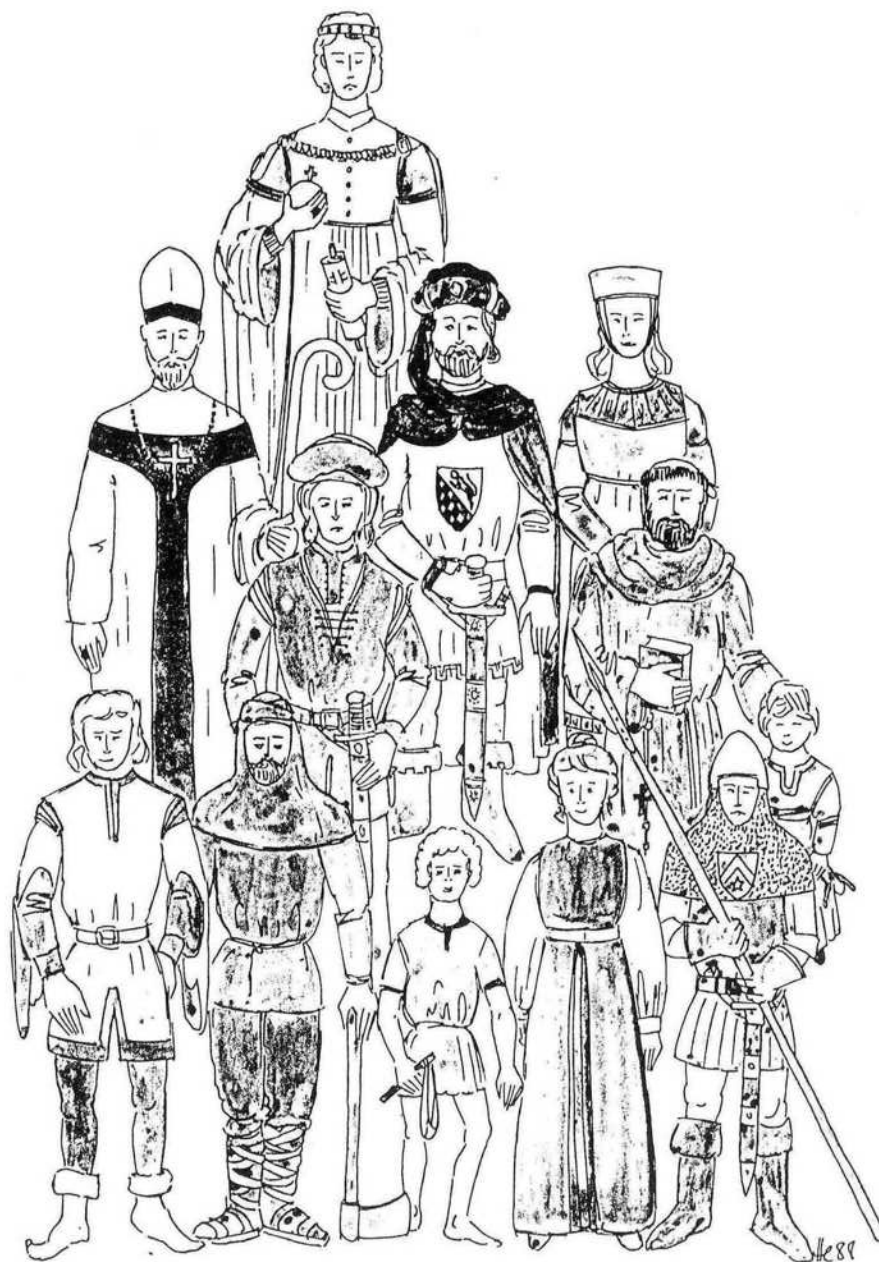
La hierarchia el temps medieval

El ei il pli pussent, il pli ault derschader sur veta e mort. El ei patrun feudal.	
Els vegnan quintai tier ils <i>aults</i> <i>aristocrats</i> . Era els possedan tiaras ch'els dattan vinavon sco beins feudals.	
Els appartegnan alla classa dils <i>nobels</i> . Per ordinari ein els administraturs, survients ni subdits dils aults aristocrats.	
Cura ch'ils marcaus ein vegni pli rehs eis ei reussiu ad in ni l'auter da secumprar <i>libers</i> . En cass specials er'ei era pusseivel ch'in pur contonscheva quei scalem.	
Els ein la pli bassa classa en quella hierarchia. Els ein <i>subdits</i> ni schizun <i>servs</i> .	

Pensum:

Emprova da scriver cun agid dil maletg e dil text ils suandonts numms el dretg spazi!

Avat, cavalier, castellan, commerciant, cont, duca, purs libers, marcadonts, mistergner, pader, plevon, purs, rehs mistergners, retg, uestg.

Sligiazziuns

Il vitg el temps miez

pag. 22

vitg, circumdaus, mir d'in marcau, inimitgs, animals scarponts, praus, èrs, dretgs, acceptaus, animals da casa

En ina casa purila

pag. 23

mobiliias, trucca, bissacca da strom, fueina, tgamin, finiastras, scufla piertg, cauld

La vestgadira dils purs

pag. 24

Il tgau ei cuvretgs cun in fazalet. Ina blusa ed in vestgiu ord teila da glin. Sem-pels calzers (sandalias) da curom.

Per regla ei il tgau cuvretgs. Ina geppa e caultschas stretgas e cuortas ord teila da glin. Calzers da curom ni da lenn.

Iseglija da purs

pag. 25

1. il füssè / cavar, zerclar
 2. il badel / badelar, cavar
 3. la faultsch / segar
 4. la fuortga / enzerdar, cargar
 5. il risti / rischlar
 6. la farcla / meder igl èr
 7. il flugi / scuder il graun
 8. igl erpsch / arpagar igl èr
 9. il criecl / arar
-

La hierarchia el temps medieval

pag. 26

1. il retg
 2. cont, duca, uestg, avat
 3. cavalier, castellan, plevon, pader
 4. marcadont, commerciant, libers purs, rehs mistergners
 5. purs, mistergners
-

Fontaunas

Dr. Franz Metzger, Geschichte mit Pfiff, J. Michael Sailer Verlag, Nürnberg
Heinz Eggmann, Lehensherr – Lehensmann, Kant. Lehrmittelverlag, St. Gallen
Heumann, Unser Weg durch die Geschichte I, Hirschgraben-Verlag
Rudolf Jenny, Geschichte II, Schubiger Verlag, Winterthur
Casper Decurtins, Crestomazia

